

Sofiya Zahova (Sofia, Bułgaria)

MIGRACJE ZAROBKOWE DWÓCH GRUP CYGAŃSKICH W KONTEKŚCIE MIGRACJI BUŁGARSKICH OBYWATELI DO WŁOCH

Migracje ekonomiczne obywateli bułgarskich są społecznym fenomenem, który zaistniał po zmianach politycznych i socjalnych w 1989 r. Zainicjowane jeszcze początkiem lat 90. ubiegłego wieku, ze zmienną intensywnością oraz w różnych kierunkach, trwają aż do dzisiaj. Cygańscy migranci ekonomiczni w wielu wypadkach są również pierwszymi obywatelami bułgarskimi, którzy wprowadzają się do danego państwa, regionu lub miasta jako migranci zarobkowi. Migracja z Bułgarii do krajów Unii Europejskiej (najczęściej) jest charakterystyczna dla wszystkich grup cygańskich w Bułgarii. Niniejszy artykuł skupia się na procesie migracji zarobkowych oraz aktywności we Włoszech przedstawicieli dwóch grup cygańskich z Bułgarii – *Kalajdzii* (z Widynia, północno-zachodniej Bułgarii) oraz *Rudari* (okręg warneński, północno-wschodnia Bułgaria). Grupy te różnią się pod wieloma względami: trybem życia, jakie wiodły w przeszłości; obecnością na terytorium Bułgarii; językową i etnokulturową charakterystyką. Oprócz cygańskiego pochodzenia obie grupy łączy współczesna migracja ekonomiczna do Włoch. Proces migracji oraz jego efekty będą omówione w perspektywie porównawczej dla obydwu grup, w kontekście tejże właśnie migracji zarobkowej z Bułgarii. Szczególna uwaga będzie poświęcona wpływowi emigracji do Włoch na wymiar etnicznej i narodowej tożsamości, istniejącej poza granicami kraju opuszczanego.

1. DWIE GRUPY

Kalajdzija oraz *Rudari* są jedynie dwiema spośród wielu grup cygańskich w Bułgarii. *Kalajdzija* to grupa osiadłych na stałe Cyganów, posługujących się ojczystym językiem romskim, należącym do wschodniobałkańskiej grupy dialektowej. Rejestry imperium osmańskiego świadczą o obecności osiadłych Cyganów w okręgu widyńskim w różnych okresach¹. Pomimo że nazwa grupy pochodzi prawdopodobnie od tradycyjnego zajęcia mężczyzn z tej grupy, sami Romowie *Kalajdzija* z północno-zachodniej Bułgarii nie pamiętają wykonywania tej profesji². Etonim *Kalajdzii* spotyka się również w innych grupach, z którymi *Kalajdzija* z północno-zachodniej Bułgarii nie mają związku, jak np. *Kalajdzija* w zachodnich Rodopach, którzy mówią starowołoskim dialektem języka romskiego lub tzw. *Traccy Kalajdzija* w południowej i południowo-wschodniej Bułgarii, o nazwie własnej *Vlachuria*, posługujący się także starowołoskim dialektem języka romskiego³. Podobnie jak większa część Cyganów osiadłych w Bułgarii w pierwszych dziesięcioleciach XX w., są muzułmanami, z czasem przechodzą zaś na prawosławie. Jeszcze w początkach XX w. wśród niektórych Cyganów w północno-zachodniej Bułgarii rozwija się ruch ewangelicki, natomiast dziś u części *Kalajdzija* w północno-zachodniej Bułgarii spotkać można dwa nurty protestantyzmu: baptyzm i adwentyzm⁴.

Włączeni od dziesięcioleci w społeczno-ekonomiczne życie makrosoczeństwa, w czasie industrializacji i urbanizacji *Kalajdzija* – jak wszyscy osiadli Cyganie w regionie – są zatrudniani w miejscowych fabrykach produkcyjnych i w urzędach; poziom wykształcenia podnosi się, a w obrębie grupy znajduje się niemała liczba osób z wyższym wykształceniem (nauczyciele, lekarze, pielęgniarki, felczerzy, położne itd.). Po wystąpieniu masowego bezrobocia w latach 90., podobnie jak wielu innych Romów i Bułgarów z regionu, *Kalajdzija* podróżują do sąsiedniej Serbii, uczestnicząc w tzw. handlu walizkowym. Dokonują również wewnętrznej migracji w obrębie Bułgarii, kierując się do większych miast, gdzie najmują się do pracy sezonowej, przeważnie w budownictwie. Kobiety zajmują się handlem na bazarach w północno-zachodniej Bułgarii i w Serbii; mężczyźni pracują jako tragarze w portach oraz jako pomocnicy przy połowie ryb na Dunaju. Jeśli idzie o migracje zarobkowe „na Zachód”, *Kalajdzija* pierwsze wyjazdy roz-

¹ E. Marushiakova, V. Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield 2001, s. 28, s. 56.

² E. Marushiakova, V. Popov, *Etonimy a profesjonimy. Grupy Cyganów na Balkanach*, „Studia Romologica”, 2009, nr 2, s. 177–198.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Slavkova, *Ciganite evangelisty w Bylgarija*, Sofija 2007, s. 72.

poczynają z wycieczkami do krajów UE, a Włochy są jednym z głównych kierunków.

Rudari są rumuńskojęzycznymi Cyganami. W niedalekiej przeszłości prowadzili koczowniczy i półkoczowniczy tryb życia, a ich pojawienie się na terytorium Bułgarii wiąże się z masowymi migracjami Cyganów z Wołoszczyzny i Mołdawii do sąsiednich lub bardziej oddalonych od księstw terytoriów, co miało miejsce w drugiej połowie XIX w., po zniesieniu niewolnictwa na tych terenach⁵. W następstwie tych wędrówek rumuńskojęzyczni Cyganie lokują się w państwach wschodniej i środkowej Europy, Ameryki Łacińskiej oraz USA, gdzie znani są pod różnymi nazwami. Najczęstsze warianty to *Bojaszi/Banjaszi/Bajaszi* (płukacze złota) i *Ludari/Rudari* (górnicy), związane z ich zajęciami w przeszłości⁶. Okoliczna ludność w Bułgarii nazywa ich Wołoskimi Cyganami, Wrzecionarzami, Korytnikami, Rumuńskimi Cyganami, ale najczęściej, z powodu charakterystycznych dla nich zajęć, Nieckarzami/Lyżkaczami i Niedźwiednikami (*Lingurari* i *Ursari*). *Rudari* są prawosławnymi chrześcijanami, choć w ciągu ostatnich dwóch dziesięcioleci rozprzestrzeniają się wśród nich różne wyznania Kościoła ewangelickiego⁷.

Od końca XIX w. na terytoriach dzisiejszej północno-wschodniej Bułgarii, *Rudari* prowadzą półkoczowniczy tryb życia – podróżują w sezonie letnim, spędzając zimę w wynajętych od okolicznej ludności budynkach. Uprawiają tradycyjne zajęcia: wytwarzają drobne, drewniane artykuły gospodarstwa domowego, jak łyżki, koryta, wrzeciona i in.; prezentują też zabawy z niedźwiedziem i małpkami⁸. Niektóre z rudarskich rodzin osiadają jeszcze przed połową XX w., ale okres trwałego osiedlenia wiąże się z państwowymi mechanizmami przeciwdziałania koczownictwu i obowiązkowej sedentaryzacji wszystkich koczujących wspólnot na terytorium Bułgarii, obowiązującymi od końca lat 50. XX w.⁹ Konsekwentnie, od lat 60., *Rudari* osiedlają się we wsiach i małych miasteczkach, gdzie zatrudniani są jako robotnicy, w powstających jako część socjalistycznego gospodarstwa, kompleksach rolniczych i fabrykach. Żyją stłoczeni we własnych namiotach, często sąsiadujących z namiotami osiadłych Cyganów.

⁵ B. Akim, *Cyganie v istorijata na Rumynia*, Sofija 2002; E. Marushiakova, V. Popov, *Gypsy Slavery in Wallachia and Moldavia* [w:] T. Kamusella, K. Jaskulowski (red.), *Nationalisms Today*, Oxford 2009, s. 89–124.

⁶ A. Fraser, *The Rom migrations*, „Journal of the Gypsy Lore Society”, 1992, ser. 5, nr 2, s. 131–143; B. Sikimić (red.), *Banjaši na Balkanu. Identitet etničke zajednice*, Beograd 2005.

⁷ M. Slavkova, *op. cit.*

⁸ E. Marushiakova, V. Popov, *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1997.

⁹ *Ibidem*.

Rudari mieszkają w wiejskich rejonach w obwodach: płowdiwskim, starozagorskim, burgaskim, warneńskim, dobrickim, wielikotyrnowskim, pleweńskim i wraczeńskim.

W okresie socjalizmu *Rudari* odbywali podróże zagraniczne jako migranci zarobkowi, na mocy porozumienia pomiędzy Bułgarią a innymi krajami z bloku socjalistycznego oraz z Libią. W ramach tej umowy w latach 70. i 80. XX w., mężczyźni z grupy *Rudari* pracowali sezonowo przez kilka lat w ZSRR i w Libii. Ten typ migracji jest podobny do znanego na Bałkanach modelu *gurbet* – czasowego i krótkotrwałego opuszczania rodzinnych stron w celu zapewnienia dodatkowego dochodu dla rodziny. Kryzys ekonomiczny, który nastąpił po upadku reżimu socjalistycznego, doprowadził do zamykania przedsiębiorstw i gospodarstw, w których pracowały rodziny *Rudari*. Początkowy kierunek migracji *Rudari* uzależniony był od okresu, miejsca pochodzenia i obecności sąsiadów, którzy już wyemigrowali, jak również informacji dotyczących możliwości migracji itd. Najczęściej wybieranymi przez *Rudari* kierunkami były Grecja, Cypr, Hiszpania i Portugalia¹⁰.

Etniczna tożsamość *Rudari* w Bułgarii jest wieloaspektowa i, w zależności od sytuacji oraz kontekstu, używa się różnych nazw i jej etnokulturowych charakterystyk. Pomimo że tradycyjne wyrabianie drewnianych artykułów nie jest już praktykowane, obrazuje ono jedną z podstawowych charakterystyk, wyróżniających *Rudari*. Wśród *Rudari* w Bułgarii można spotkać takich, którzy identyfikują siebie jako Rumunów, starych Rumunów, Wołochów lub Bułgarów, ale zawsze nalegają oni na rozgraniczenie siebie od Romów, podkreślając, że nie mówią w języku romskim i obrażają się z powodu określenia „Rom”. Wśród niektórych *Rudari* zachowane jest przekonanie, że przybyli z Rumunii, co podkreślają z dumą, demonstrując odmienność od „Cyganów, którzy przybyli z Indii”¹¹. Zazwyczaj starsze pokolenie przyjmuje dla siebie określenie „rumuńscy Cyganie”, zaznaczając, że słowo „Cygan” i „Cyganka” oznaczają męża i żonę. *Rudari* mówią starym dialektem języka rumuńskiego, co również uważają za swoją grupową specyfikę.

Obydwie grupy: *Kalajdzija* i *Rudari*, jak zademonstrowaliśmy, różni wiele kwestii: język, tryb życia w przeszłości, tradycyjne profesje, etnokulturowe charakterystyki i wreszcie tożsamość etniczna. W okresie socjalizmu grupy te uczestniczyły w powszechnych dla całego społeczeństwa procesach, jak zatrudnienie w socjalistycznej produkcji (gospodarstwa rolne lub

¹⁰ M. Slavkova, *Challenging Boundaries: Contemporary Migratory Patterns of Bulgarian Rudari* [w:] E. Anastasova, M. Koiva (red.), *Balkan and Baltic States in United Europe: Histories, Religions, and Cultures*, Sofia 2010, s. 188–197.

¹¹ M. Slavkova, *Being Gypsy in Europe. The case of Bulgarian Roma workers in Spain*, „Balkanologie”, 2008, t. 11, s. 1–2.

przemysł, urzędy), podnoszenie poziomu wykształcenia i integracja w procesie masowego szkolnictwa. Kiedy na początku lat 90. nastąpił kryzys oraz doszło do szeregu zmian politycznych, socjalnych i ekonomicznych, obie opisywane grupy znalazły się wśród najbardziej dotkniętej upadkiem socjalistycznej gospodarki części społeczeństwa. Byli jednak też wśród pierwszych, którzy jako ekonomiczni emigranci wyjechali do krajów Unii Europejskiej, przy czym Włochy były jednym z preferowanych miejsc docelowych.

2. WŁOCHY JAKO MIEJSCE DOCELOWE BULGARSKICH OBYWATELI

Włochy przyjęły bułgarskich imigrantów już na początku lat 90. XX w., a imigracja do Włoch stała się masowa na przełomie tysiącleci. Trudnymi momentami pomiędzy poszczególnymi falami migracyjnymi do Włoch są lata 1997–1998 po kryzysie ekonomicznym w Bułgarii, rok 2001, kiedy zostają zniesione wizy szengenkie dla obywateli bułgarskich oraz czas po 1 stycznia 2007 r., kiedy Bułgaria przystępuje do Unii Europejskiej. We Włoszech, jak i w większości państw południowej części Europy, istnienie dobrze rozwiniętej szarej strefy ekonomicznej, stało się magnesem dla nielegalnych imigrantów¹². Polityka wobec imigrantów we Włoszech bazuje na braku sposobu na legalny pobyt w kraju, do którego stosunkowo łatwo można nielegalnie wjechać i w nim przebywać, co następnie rozwiązuje amnestia – tzw. Sanatoria¹³. Należy podkreślić, że państwo włoskie ma szczególną politykę wobec Cyganów „swoich” oraz dla tych, którzy przybywają do Włoch w rezultacie przymusowej lub dobrowolnej emigracji. Przy założeniu, że Cyganie to nomadzi o specyficznej kulturze, Włosi tworzą specjalnie dla nich „kempingi” – *campi nomadi*¹⁴. Bułgarscy Cyganie nie korzystają z tej możliwości urządzania się, ponieważ przedstawiają się nie jako Cyganie, a jako obywatele bułgarscy, i jako tacy poruszają się po trajektorii bułgarskich migracji zarobkowych.

¹² E. Reyneri, *Immigrants in a segmented and often undeclared labour market*, „Journal of Italian Modern Studies”, 2004, nr 1, s. 71–93, 74.

¹³ G. Sciortino, *Planning in the dark. The evolution of the Italian system of immigration control* [w:] G. Brochmann, T. Hammar (red.), *Mechanisms of Immigration Control*, Oxford 1999, s. 233–260.

¹⁴ European Roma Rights Center, *Campland. Racial segregation of Roma in Italy*, Budapest 2000; N. Sigona, *The governance of Romani people in Italy: discourse, policy and practice*, „Journal of Modern Italian Studies”, 2011, nr 5, s. 590–606.

Włochy znajdują się w siódemce państw członkowskich UE z największą liczbą bułgarskich obywateli na ich terytorium (110 000 wg informacji służby konsularnej w 2010 r.), i na trzecim miejscu jako kierunek dla przyszłej migracji wśród potencjalnych imigrantów zarobkowych w Bułgarii, w tej liczbie również wśród mniejszości etnicznych¹⁵. Najwyższa liczba bułgarskich obywateli znajduje się w regionach Mediolanu, Bolonii, Turynu, Rzymu i Florencji¹⁶. Bardziej skomplikowane jest pytanie co do liczby Bułgarów w południowych Włoszech, gdzie ogólnie przyjętą praktyką dla imigrantów zarobkowych jest praca bez umowy, a liczba realnie przebywających drastycznie różni się od oficjalnych statystyk. Niezależnie od tego, można stwierdzić, że południowe Włochy (a szczególnie prowincje: Kampania, Kalabria, Pulia) wciąż przyciągają imigrantów jako sezonowych robotników do gospodarstw wiejskich i domowych. Bułgarscy obywatele nie są najliczniejszą wspólnotą w porównaniu z innymi krajami Europy – emigranci z Albanii, Rumunii i Ukrainy są na pierwszym miejscu co do liczby obywateli przybywających nielegalnie do Włoch na początku nowego tysiąclecia¹⁷.

Ważnym zjawiskiem, które wpływa na mobilność emigrantów oraz całokształt procesów migracyjnych we Włoszech, są nieformalne sieci społeczne, do których należą Cyganie. Podobnie, jak w przypadku innych wspólnot migracyjnych, bułgarscy obywatele z jednego rodu, wsi lub dzielnic najczęściej migrują do tego samego miasta we Włoszech. Podczas migracji Cyganów rozwija się łańcuchowe i sieciowe podejście do urządzania się oraz adaptacji w nowych warunkach¹⁸. W miejscach, gdzie Cyganie są pierwszą etniczną wspólnotą, przybyłą z określonego miejsca, tworzą podstawę sieci migracji dla wszystkich bułgarskich obywateli pochodzących z tego samego miejsca. W przypadkach, w których bułgarscy obywatele są założycielami sieci bądź organizatorami podróży do celu migracji, Cyganie z tego samego miejsca zamieszkania używają tych sieci, podobnie jak wszyscy pozostali współobywatele i migrując stają się częścią sieci bułgarskich obywateli, tworzonych w celu urzędzenia się, znalezienia pracy i spędzania wolnego czasu.

¹⁵ V. Mintchev, V. Boshnakov, Y. Kaltchev, V. Goev, *External migration from Bulgaria at the beginning of the XXI century: Estimates of potential emigrants' attitudes and profile*, „Economic Thought Yearbook”, t. 19, Sofia 2004.

¹⁶ Caritas, *Dossier immigrazione*, Roma 2002.

¹⁷ V. M. Poros, *A social network approach to migrant mobilization in Southern Europe*, „American Behavioral Scientist”, 2004, nr 11, s. 1611–1626, 1614.

¹⁸ M. Boyd, *Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas*, „International Migration Review”, 1989, nr 3, s. 638–70; D. S. Massey, J. Arango, H. Graeme i in., *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of Millenium*, Oxford 1998, s. 448.

Dziewczyna *Rudari* przed powrotem na południe Włoch od rodziny, mieszkającej w północnej części kraju (fot. S. Zahova, 2010)

W latach 1990–1997 migracje z Bułgarii do Włoch są sporadyczne. Wśród pierwszych Cyganów, którzy wyruszają na zarobek jeszcze na początku lat 90. do krajów takich jak Grecja czy Włochy odnaleźć można *Rudari*¹⁹. Na miejscu formują się już szkielety sieci i wyraźnie widać tendencje, aby z określonych miejsc kraju rodzimego wyjeżdżać do konkretnych miejsc we Włoszech. Np. z Dupnicy (południowo-zachodnia Bułgaria) do Mediolanu i prowincji Emilia Romana; z okręgu widyńskiego i Lomu (północno-zachodnia Bułgaria) do prowincji Lacjum i Kalabrii; z okręgu ruseńskiego i warneńskiego (północno-wschodnia Bułgaria) do Kalabrii i Pulii. Romowie z okręgów widyńskiego, lomskiego i wraceńskiego wybierają przeważnie migracje do Kalabrii w południowych Włoszech. Z tego samego powodu *Rudari* z północno-wschodniej Bułgarii początkowo kierują się do miejsc, do których prowadzą trajektorie migracji z tego samego regionu, i w tym samym okresie wyjeżdżają do nielegalnej pracy w gospodarstwach wiejskich, głównie w południowych prowincjach Włoch. Ten typ strategii jest charakterystyczny zarówno dla bułgarskich Cyganów, jak i dla wszystkich obywateli bułgarskich.

¹⁹ E. Marushiakova, V. Popov, *Les migrations tsiganes de Bulgarie et Roumanie (histoire et temps modernes)*, „Balkanologie”, 2008, t. 9, s. 1–2.

W drugim okresie migracji Bułgarów do Włoch (1998–2007), szczególnie po 2001 r., kiedy reżim wizowy we Włoszech zostaje uproszczony, dokonuje się masowa migracja bułgarskich obywateli i wielu Cyganów z Bułgarii. W tym czasie migracja jest nielegalna i aranżowana jest przez Bułgarów, którzy są organizatorami wyjazdów turystycznych. W ten sposób zarówno Cyganie z okręgów widyńskiego i wraczeńskiego, jak i Bułgarzy z tych regionów, kierują się do Lacjum, gdzie przebywają już ich współobywatele. Południowe Włochy, ze względu na zapotrzebowanie na siłę roboczą w rolnictwie, brak konieczności oficjalnej rejestracji pobytu oraz możliwość pracy obu członków rodziny razem, pozostają najczęstszym wyborem dla nowo przybywających. Po zamieszkaniu i opanowaniu języka, rozpoczyna się proces „ściągnięcia” pozostałych członków rodziny oraz badanie możliwości znalezienia lepszej pracy.

Dla przewidzianego w umowie dla Bułgarii trzeciego okresu akcesyjnego do UE, trwającego od 1 stycznia 2007 r. po dziś dzień, charakterystycznych jest kilka tendencji. Bułgarscy obywatele czują się obywatelami UE, co w połączeniu z wieloletnim doświadczeniem większości z nich i znajomością włoskiego środowiska, prowadzi do akcentowania swoich praw społecznych, legalizacji umów, planów zaciągania kredytów itd. Jeżeli chodzi o pozwolenia na pracę, podejście do bułgarskich obywateli nie zmienia się do 1 stycznia 2012 r., wciąż jeszcze istnieje system ograniczeń. Jednak nie wpływa to na ograniczenie migracji zarobkowej z Bułgarii do Włoch, nawet po przyjsciu kryzysu ekonomicznego. W ostatnim czasie turekojęzyczni Cyganie z okręgów szumeńskiego i razgradzkiego, którzy do 2010 r. pracują jako robotnicy budowlani w różnych częściach Bułgarii, a po kryzysie zostają bez pracy, przybywają do Lombardii, wykorzystując tamtejszą spółdzielnię bułgarską, która ich przewozi, lokuje i znajduje pracę na kilka miesięcy. Bułgarscy obywatele kontynuują pracę zarówno legalnie, jak i nielegalnie.

Jeżeli chodzi o nisze zawodowe, można powiedzieć, że nie ma takich, które zajmują wyłącznie bułgarscy obywatele, natomiast zajęcia bułgarskich Cyganów określa się przez potrzeby rynku pracy w regionie, w którym się znajdują. We wszystkich regionach Włoch Bułgarki pomiędzy 40. a 65. rokiem życia pracują jako *badante* – kobiety wynajmowane przez rodziny do opieki nad starszymi²⁰. Na południu Włoch głównym zajęciem, zarówno dla mężczyzn, jak i kobiet, jest praca w rolnictwie i w budownictwie. Najczęstszym mechanizmem zatrudniania siły roboczej w gospodarstwach rolnych jest pośrednictwo *kaporali* – są to często sami imigranci, którzy umawiają

²⁰ S. Zahova, *Informel and Formal Networks of Bulgarians in Italy and their Impact on the Migrants' Social Life* [w:] T. Dimitrova, Th. Kahl (red.), *Migration from and towards Bulgaria*, Berlin 2012 [w druku].

i przyprowadzają do właściciela gospodarstwa swoich krajan²¹. We wszystkich dużych miastach i pobliskich strefach przemysłowych, Bułgarzy pracują najczęściej w małych firmach produkcyjnych, w usługach przewozowych, przy montażu, niskopłatnej pracy w sferze usług – w restauracjach, hotelach i hostelach, stosunkowo niewielka część prac występuje w budownictwie. Kobiety pracują również na małych fermach hodowlanych lub wytwórczych gospodarstwach rolnych, jako sprzątaczk i pomoc kuchenna lub też w firmach jako sprzątaczk. Pracę na fermach hodowlanych na północy kraju zawiera się na podstawie umów dla Bułgarów, poprzez pośredniczące spółdzielnie, przy opłaceniu minimalnej stawki dziennej²². Tzw. *cooperativa* („spółdzielnia”) to firma zarejestrowana w celu pośredniczenia pomiędzy producentami, potrzebującymi robotników pracujących na zasadach „samozatrudnienia”, którzy nie wymagają opłacenia ubezpieczenia²³. Większa część Bułgarów w północnych Włoszech jest zatrudniana właśnie przez spółdzielnie, natomiast w południowej części kraju *de facto* wszyscy Bułgarzy pracują w szarej strefie.

We Włoszech obecni są przedstawiciele wszystkich wspólnot etnicznych, przy czym jako etnicznych Bułgarów określa się również przedstawicieli grup cygańskich żyjących na terytorium Bułgarii. W przypadku rumuńskojęzycznej grupy *Rudari*, dla których ojczysty język jest dodatkowym motywem wyboru Włoch jako kraju przyjmującego, model migracji jest podobny do bułgarskiego – jeden lub dwóch pełnoletnich członków rodziny przybywa nielegalnie do Włoch i po urzędzeniu się „ściąga” większość zdolnych do pracy bliskich i dzieci. W tym sensie Cyganie bułgarskiego obywatelstwa powtarzają modele migracji zarobkowej wszystkich obywateli bułgarskich. Wyjątek stanowi grupa *Kardaraszy/Kelderasy*, którzy dokonują krótkoterminowych migracji, trwających od kilku tygodni do kilku miesięcy²⁴, ale stale zamieszkują Bułgarię. Turcy i tureckojęzyczni Cyganie z Bułgarii są porównywalnie słabo reprezentowani, ponieważ wolą kierunki takie jak Niemcy, Belgia, Holandia, gdzie jest więcej osiadłej ludności tureckiej, której powiązania wykorzystują do migracji zarobkowej, lub np. Polska, gdzie tureckojęzyczni Cyganie z północno-wschodniej Bułgarii stworzyli swoje

²¹ E. Pugliese, *L'Italia tra migrazioni internazionali e migrazioni interne*, Bologna 2002.

²² E. Reyneri, *op. cit.*, s. 79.

²³ M. Ambrosini, E. Abbatecola, *Rei di relazione e percorsi di inserimento lavorativo degli stranieri: l'imprenditorialità egiziana a Milano* [w:] A. Kolombo, G. Sciortino (red.) *Stranieri in Italia. Assimilati ed esclusi*, Bologna 2002, s. 192–224.

²⁴ E. Marushiakova, V. Popov, *Patterns of Roma Transborder Mobilities (Past and Present)* [w:] T. Dimitrova, Th. Kahl (red.), *Migration from and towards Bulgaria*, Berlin 2012 [w druku].

sieci powiązań²⁵. W tym sensie migracyjna wspólnota we Włoszech łączy wszystkich obywateli bułgarskich, niezależnie od pochodzenia i tożsamości etnicznej, ponieważ – jak zobaczymy później – przynależność narodowa i uczestnictwo w bułgarskich sieciach powiązań jest charakterystyczne dla wszystkich obywateli bułgarskich we Włoszech, a podstawowe modele migracji Cyganów z Bułgarii nie różnią się zasadniczo od potoków migracyjnych pozostałej ludności z określonego państwa-narodu²⁶.

3. MIGRACJA A TRYB ŻYCIA

Przedstawione będą indywidualne przypadki migrantów z grupy widyńskich *Kalajdzija* z północno-wschodniej Bułgarii, które są typowe dla migracji rzeczonyj grupy. Oni sami uczestniczą w strukturach bułgarskiej wspólnoty migracyjnej lub wokół nich tworzy się sieć powiązań migracji obywateli bułgarskich w danej lokalizacji we Włoszech. Przedstawione również zostaną funkcje związków bułgarskich obywateli oraz uczestnictwo i rola bułgarskich Cyganów z obu grup w tych sieciach powiązań.

Marian Rusinow, Rom pochodzący z widyńskich *Kalajdzija*, jest jednym z pionierów bułgarskiej postkomunistycznej imigracji do Rzymu, gdzie dotarł w 1992 r. Znalazł tam schronienie w klasztorze franciszkanów, gdzie rozpoczął pracę w gospodarstwie domowym i kuchni. Później został kucharzem w obsługującej turystów przyklasztornej restauracji i zaprzyjaźnił się z Włochami, którzy tam pracowali. Stopniowo, w latach 90., jego siostra, brat, bratanek, kuzyni i ich rodziny przenieśli się do Rzymu, a na końcu przyjechała również jego matka. W ten sposób rodzina trwale osiadła, zaprzestała nawet regularnych wyjazdów do Bułgarii, ponieważ wszyscy bliscy żyli w tym samym miejscu we Włoszech. Przez wiele lat Marian pomagał liczным bułgarskim obywatelom, głównie z rodzinnych stron – Widyń, Wracy, Lomu, którzy zwracali się do niego, jako jednego z pierwszych imigrantów w Rzymie i prowincji Lacjum, prosząc o pracę i mieszkanie. Pierwsze nisze zawodowe, które zostały zajęte przez bułgarskich obywateli, włącznie z widyńskimi *Kalajdzija*, to budownictwo (montaż rusztowań budowlanych), transport i niskopłatne usługi w hotelarstwie i gastronomii (pomocnicy, kierowcy). Łatwiej znajdowały pracę kobiety – jako *badante*,

²⁵ Y. Erolova, *Labour migrations of the Bulgarian Roma in Poland (A Case study on Roma from Balchik)* [w:] N. Sigona (red.) *Proceedings of International Conference „Romani Mobilities in Europe: Multidisciplinary Perspectives”*, Oxford 2010, zob. <http://romanimobilities.wordpress.com/2010/01/29/romani-mobilities-in-europe-conference-proceedings-final-version/> [dostęp: 16.09.2012 r.].

²⁶ E. Marushiakova, V. Popov, *op. cit.*; S. Zahova, *op. cit.*

Marian Rusinow podczas protestu rzymskiego (fot. S. Zahova, 2010)

sprzątaczką oraz w sferze usług, głównie w lokalach szybkiej obsługi (dziś w Rzymie prawie we wszystkich restauracjach McDonald's pracuje przynajmniej jedna kobieta z Bułgarii) i w restauracyjnych kuchniach. Pośrednictwo pracy w charakterze *badante* realizowane było przez katolickie komitety parafialne, które miały kontakty z Marianem Rusinowem i liczyły na jego rekomendacje, dlatego przy zapotrzebowaniu na *badante* także rodziny kontaktowały się właśnie z nim.

Podczas obserwacji przebiegu świętowania przez Włochów z południa, w restauracji, w której pracuje, Rusinow wpada na pomysł, żeby zorganizować podobne święto noworoczne, z posiłkami dla Bułgarów, żyjących w Lacjum. Początek okazuje się pomyślny. Jego obserwacje wskazują, że Bułgarzy żyjący we Włoszech potrzebują zorganizowanych spotkań przy podobnych okazjach. Rusinow zdaje sobie również sprawę z zapotrzebowania na pomoc i konsultacje przy rejestracji umów o pracę, w kontaktach z instytucjami, przy poszukiwaniu pracy lub mieszkania. Zakłada więc formalną organizację. Kulturalne Stowarzyszenie „Bułgaria” jest pomyślane jako organizacja non-profit i istnieje w Rzymie od 2006 r. Działalność stowarzyszenia jest koordynowana przez Rusinowa i jego bliskich, z aktywnym udziałem Bułgarów, którzy włączają się również do bieżących działań stowarzyszenia.

Według regulaminu: „Statutowym celem działalności stowarzyszenia jest instytucjonalna działalność na rzecz wymiany kulturalnej i integracji społecznej swoich członków”, ponieważ zamierza urzeczywistnić swoje cele poprzez usługi doradcze i informacyjne, działalność wymiany kulturowej, działalność rozrywkową, również związaną z urzędami i instytucjami oraz znanymi osobami, kierującymi się celami podobnymi do zamierzeń stowarzyszenia. Stowarzyszenie współpracuje z kancelarią adwokacką, do której zwraca się w celu konsultacji prawnych i spraw sądowych. Roczna składka członkowska to 52 euro (do 2010 r.). Według broszury stowarzyszenia, jego członkom oferuje się informacje, usługi administracyjne, zniżkowe bilety lotnicze, podróże turystyczne i obsługę uroczystości.

Większość mężczyzn *Kalajdzija* z północno-zachodniej Bułgarii, którzy migrują samodzielnie, pracuje początkowo przez kilka lat w południowych Włoszech. Dążeniem wielu z nich jest zarobienie sumy wystarczającej na utrzymanie rodziny, wybudowanie domu dla dzieci, zapewnienie środków na wesela i inne rodzinne uroczystości, zwrot długów; nie planują długiej emigracji. Stopniowo strategia krótkoterminowej migracji zmienia się, aby po kilku latach „ściągnąć” gotowych do pracy członków rodziny – żonę, synów i córki, a starsi pozostają w Bułgarii. Zdarzają się i tacy imigranci, którzy zakładają powrót do ojczyzny i zwykle rozpoczynają życie we Włoszech od pobytu i pracy kilku członków rodziny, wracają do Bułgarii raz w roku i planują powrót na stałe do Bułgarii. Dążeniem wielu migrantów z południa jest, aby po zaadaptowaniu się, przenieść się na północ, gdzie praca jest lepiej płatna, a zapłata gwarantowana. Część spośród widyńskich *Kalajdzija*, którzy myślą o trwałym osiedleniu we Włoszech, dąży do migracji na północ; inni, którzy realizują strategię „migracji cyrkulacyjnej”, pozostają na południu. W przypadku, kiedy wszyscy członkowie rodziny migrują i zamieszkują na północy, sprowadza się również starszych członków rodziny. W ten sposób dokonuje się przygotowanie do długotrwałej migracji i osiedlenia się na obczyźnie. Przy takiej migracji, powroty do Bułgarii odbywają się co kilka lat, zwykle związane są ze sprawami administracyjnymi lub weselem w bardzo bliskiej rodzinie. Przy migracji jednego członka rodziny lub tylko pracujących męża lub żony, powroty do Bułgarii odbywają się przynajmniej raz w roku, zwykle w sezonie letnim.

Wolny czas widyńscy *Kalajdzija* w Rzymie i prowincji Lacjum spędzają w gronie rodzinnym, a aktywniejsi uczestniczą również we wspólnym życiu bułgarskich imigrantów. Włączają się w regularne, niedzielne spotkania na głównym dworcu kolejowym w Rzymie (Roma Termini); w nieregularnych zbiórkach Bułgarów z powodu urodzin lub wieczorów z tańcami narodowymi (gospodarz, który jest Romem z tej samej grupy woli przedstawiać się jako Bułgar), jak i przy przygotowywaniu organizowanych

tradycyjnie przez stowarzyszenie w ciągu roku świąt – Wielkanocy, Bożego Narodzenia, Nowego Roku. W Dzień Piśmiennictwa Słowiańskiego i Kultury (24 maja), będącym oficjalnym świętem w Bułgarii, organizuje się duże obchody w miejscu publicznym w Rzymie, w którym prezentuje się bułgarską kulturę poprzez recitale, pieśni i tańce narodowe. Mimo iż większość *Kalajdzija* odwiedza kościół ewangelicki w dzielnicach obywateli bułgarskich, w których żyją, podtrzymują ideę istnienia bułgarskiej cerkwi prawosławnej w Rzymie i uczestniczą w zbiórce darów dla cerkwi w czasie świąt bułgarskiej społeczności, podczas których obecny jest również duchowny bułgarskiej cerkwi w Rzymie.

Rudari ze wsi Stare Oriachowo i miasta Dolny Cziflik w okręgu warneńskim (północno-wschodnia Bułgaria) wybrali Włochy jako miejsce docelowe, ponieważ poznali sposób podróżowania i możliwości pracy w Kalabrii. Zwykła droga migracji tej grupy w latach 90. i po 2000 r. to wyjazd do Kalabrii, gdzie mogą liczyć na znajomych i bułgarskich pośredników pracy. W Kalabrii większość *Rudari* przebywa nielegalnie, a możliwość pracy mają jedynie w gospodarstwach rolnych. Rodziny moich rozmówców wybrały migrację rodzinnej dwójki. Po jednorocznym postoju w Kalabrii, jedno z rodziny wybrało się w podróż do portowego miasta Bari, gdzie żyje do dziś. Mężczyzna rozpoczął pracę jako kierowca, a żona w miejscowym zakładzie produkcyjnym. Dotarli tam również ich bliscy z Bułgarii, dzieci oraz inni migranci z rodzinnego miasta – Bułgarzy i Cyganie, którzy zamieszkali w mieście Bari. Rodzina stała się inicjatorem otwarcia niedzielnej szkoły przy kościele ewangelickim, która funkcjonuje we wspólnocie.

Inna rodzina *Rudari* w 2004 r. wyruszyła z Kalabrii do Forli na północy, bez żadnych kontaktów ani informacji o miejscu docelowym. Główną motywacją dla rodziny były lepsze zarobki i dążenie do urządzenia się na podstawie legalnego pozwolenia pobytu, aby mogła „ściągnąć” troje swoich dzieci z Bułgarii. Po trudnym okresie szukania pracy i mieszkania, rodzina zaczęła pracę na miejscowej fermie, gdzie pracuje do dziś z dziećmi i innymi bułgarskimi obywatelami, Włochami, Rumunami i Bośniakami. Cała wspólnota bułgarskich obywateli w tym regionie (zasiedlających miejscowości w górskim rejonie okolic Forli) liczy około 100 osób, a bułgarskich obywateli w prowincji Forli-Cesena jest około 1000. Rodziny *Rudari* pochodzą z obwodów: szumeńskiego, wraceńskiego i warneńskiego, i są zintegrowane ze wspólnotą bułgarskich obywateli, która jest zatrudniana przeważnie w rolnictwie i w małych fermach. O pracy na fermie hodowlanej mówią: „Wszyscy są legalnie, zawierane są umowy z roku na rok, ale robi się umowę na zaledwie 3 do 9 miesięcy, za które płaci się ubezpieczenie, a na końcu roku daje się premie ok. 4000 euro. Za koniec roku uznaje się sierpień. Cykl trwa od sierpnia do sierpnia”.

Rudari ze wsi Stare Oriachowo w Forli tworzą „bazę”, służącą przyjmowaniu ich sąsiadów, bułgarskiego pochodzenia, z tej samej wsi; przyjmują ich również na swoje kwatery i szukają im pracy. Ponieważ rodziny rodziców i dzieci żyją w jednym regionie w oddzielnych mieszkaniach, w wolnym czasie organizują rodzinne spotkania. Z szerszym kręgiem rodzinnym, który żyje w południowych Włoszech lub w Hiszpanii, podtrzymują związki poprzez rozmowy telefoniczne, a rzadziej – spotkania. W 2010 r. ustalony został pewien ślub dziewczyny *Rudari*, która żyje w południowych Włoszech, z chłopakiem z obwodu szumeńskiego, który żyje w rejonie Forli w północnych Włoszech. W Bułgarii pozostali tylko starsi bliscy rodziny, którzy nie chcą opuszczać kraju i którzy opiekują się domami migrantów.

Rudari uczestniczą aktywnie w życiu miejscowej wspólnoty bułgarskich obywateli. Na poziomie bułgarskiej wspólnoty w gminie zbierają się w każdą sobotę lub niedzielę w miejscowym barze, wynajętym przez *Rudari* lub Bułgarów, gdzie na jeden wieczór tworzy się karczma z bułgarskim menu: obowiązkową jego częścią jest sałatka szopska, *kiuczeta* i *kebabczeta*. Puszczają się lub wykonuje bułgarską muzykę i tańczy *choro* oraz *kjuczeci*. Młodsze pokolenie na takich samych zasadach organizuje w każdą sobotę w Cesenie bułgarską dyskotekę, na którą przychodzą młodzi Bułgarzy z całego regionu.

Podobnie jak wszyscy bułgarscy obywatele, również *Kalajdzija* i *Rudari* codziennie śledzą, co się dzieje w Bułgarii, głównie poprzez bułgarską telewizję cyfrową, prasę internetową oraz media w Internecie. Ich obserwacje, dotyczące rozwoju Bułgarii, prowadzą do wniosku, że „sytuacja w Bułgarii nie poprawi się” – „szybko”, „dokąd żyjemy”, „za 20 lat”, i dlatego tak wielu Bułgarów nie widzi w najbliższych latach konkretnej możliwości powrotu do Bułgarii lub przerwania wyjazdów zarobkowych. Większość migracyjnych planów, jakie mają (lub już realizują) rodziny, dotyczy zakupu mieszkania, zapewnienia wykształcenia dzieciom we Włoszech, nie wyłączając ewentualności, że któregoś dnia wrócą do Bułgarii. Podkreślają zalety życia we Włoszech – możliwości zatrudnienia, dobra opieka zdrowotna, przyzwoite zarobki, perspektywy prowadzenia działalności gospodarczej; uważają też, że w Bułgarii sytuacja jest nieporównywalnie gorsza. Taka pozycja w zasadzie niczym się nie różni od pozycji Bułgarów, jak w niektórych przypadkach Cyganie dodają; uważają również, że w odróżnieniu do Bułgarów, we Włoszech nie odczuwają pogardy, wręcz przeciwnie – oceniają, że traktowani są sprawiedliwie: „Tutaj prawa są takie same dla wszystkich, w odróżnieniu od Bułgarii. W Bułgarii istnieje podział z powodu tego, jaki jesteś i odsuwają cię na bok, podczas gdy we Włoszech, jeżeli udowodnisz, że potrafisz pracować, szanują cię i traktują na równi z innymi”.

4. TOŻSAMOŚĆ NARODOWA *VERSUS* ETNICZNA

Wśród bułgarskich Cyganów we Włoszech można rozgraniczyć dwa poziomy tożsamości – etniczną i narodową, przy czym jedna nie wyklucza drugiej. Cyganie są szczególną wspólnotą etniczną, sklasyfikowaną jako „międzygrupowa formacja etniczna”, która może być podzielona na oddzielne grupy, podgrupy i metagrupy ze swoimi własnymi etnokulturowymi charakterystykami²⁷. Jednocześnie cygańskie społeczności współcześnie żyją nie tylko w wymiarze własnej wspólnoty, ale również w makrospołeczeństwie państwa narodowego, razem z całym jego socjalnym, ekonomicznym i politycznym tłem. W zależności od kontekstu, tożsamość narodowa mogłaby nadbudować się nad etniczną i stać się kryterium do społecznej solidarności i indywidualnego samookreślenia we współczesnym świecie²⁸.

Kalajdzija to wspólnota etniczna, odgraniczająca się od wszystkich pozostałych Cyganów, z którymi była w kontakcie w Bułgarii lub Włoszech, zwłaszcza od rumuńskich oraz pochodzących z byłej Jugosławii. Ci ostatni żyją w specjalnie zbudowanych przez państwo włoskie *campi nomadi* lub sami się urządzili w dużych miastach w opuszczonych budynkach położonych blisko miejsc z dobrą komunikacją. *Kalajdzija* mieli bezpośredni kontakt z rumuńskimi Cyganami w dużych włoskich miastach. Podobnie jak oni, blisko stacji Roma Tiburtina, urządzili się rumuńscy Cyganie, będący przedstawicielami najbardziej zmarginalizowanej części społeczeństwa, w rzeczy samej dający błędny obraz Romów, chociaż – wedle moich rozmówców – spotykany również w Bułgarii. Podkreślają, że w odróżnieniu od żebrzących Cyganów, Cyganie z Widynia wiodą dostatni żywot, od dawna mają swoje domy i dobre warunki i nie dopuściliby do mieszkania w taki sposób. Według tychże informatorów, po 2007 r. do Włoch przybyli również bardzo biedni Romowie z Bułgarii, którzy zamieszkali w porzuconych budynkach, podobnie jak Romowie z Rumunii, ale nikt nie może wykazać skąd pochodzą i czym się zajmują. W rzeczywistości są to również rumuńscy Cyganie, którzy w pewnych przypadkach podają się za bułgarskich, i prawdopodobnie stąd wywodzi się fałszywe postrzeganie Cyganów z Widynia, że łączy się ich z Cyganami z Bułgarii. Starsi ludzie ze wspólnoty używają nazwy *Kalajdzija*, podczas gdy mniej więcej 40-letni, bardziej świadomi swojej etnicznej przynależności, określają się nazwą „Romowie”, „bułgar-

²⁷ E. Marushiakova, V. Popov, *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1997, s. 45–47.

²⁸ W. Connor, *Nation-Building or Nation-Destroying?* [w:] W. Connor (red.), *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton 1994.

scy Romowie”, „Romowie z Widynia”, podkreślając, że w istocie święta, które obchodzą, są wspólne dla wszystkich Bułgarów – Wielkanoc, Boże Narodzenie, Nowy Rok. Tam, gdzie żyją pośród dużych wspólnot obywateli bułgarskich (co jest częstym przypadkiem we Włoszech), młode pokolenie Romów z Bułgarii używa bułgarskiego, włoskiego i romskiego języka, podczas gdy starsze pokolenie zachowuje romski i bułgarski, a włoskim włada słabo, szczególnie osoby starsze, które wyemigrowały późno, aby pomóc swoim dzieciom, gdy już cała ich rodzina była we Włoszech. Widyńscy *Kalajdzija* wyznają prawosławie i protestantyzm. Np. we wspólnocie bułgarskich migrantów w Anzio jest kilka ewangelickich kościołów, odwiedzanych przez przedstawicieli wszystkich cygańskich grup i przez Bułgarów. Grupa widyńskich *Kalajdzija* dba o podtrzymywanie związków z członkami grupy we Włoszech oraz w Bułgarii, jak również o sieć endogamiczną. Śluby z członkami innych wspólnot etnicznych nie są postrzegane zbyt dobrze, za najgorszy uważa się wybór ślubnego partnera z innej cygańskiej grupy. Tak np. w 2010 r. chłopak z grupy widyńskich *Kalajdzija* miał zamiar zawrzeć związek małżeński z dziewczyną z *Rudari*, z którą spotykał się w odwiedzanym przez obie wspólnoty kościele ewangelickim. Mimo wspólnej przynależności religijnej i związku obu grup z Bułgarią, rodzina chłopaka była zaniepokojona podobną perspektywą. Przedyskutowano również możliwości ślubu z Włoszką lub Bułgarką, co miało już miejsce w tej grupie, w rodzinie chłopaka, byle tylko nie dopuścić do ślubu z rumuńskojęzyczną *Rudari*.

Z drugiej strony również obserwacja *Rudari* we Włoszech ujawnia wysoko wyrażoną etniczną tożsamość i dążenie do ślubnej endogamii. W stosunku do grupowej przynależności wolą oni przedstawiać się rozpowszechnioną wśród Bułgarów nazwą „Nieckarze”, twierdząc, że we Włoszech nie używają określenia *Rudari*. Podobnie, jak w przypadku grupowej tożsamości w Bułgarii, obserwuje się dążenie do rozgraniczania określenia „Rom” i „Cygan”: „Jesteśmy »Nieckarzami« i określenie »Nieckarze« nas nie obraża, natomiast »Cyganie« i »Romowie« bardzo nas denerwuje. Tu nie ma »Romów«, są – włoscy Romowie, Zingari, którzy w innych miejscach również są na bardzo wysokim poziomie kulturowym” (Cesena).

Rudari podkreślają również, że ich język jest specyficzny dla grupy, która jest dość praktyczna. Archaiczny dialekt rumuńskiego, którym mówią, według moich rozmówców – jest bliski włoskiemu i nawet to czyni ich uprzywilejowanymi w odniesieniu do pozostałych obywateli bułgarskich. Dlatego uważają, że pozostali bułgarscy obywatele drocą się z nimi, twierdząc, że *Rudari* i Włosi zawiązują nieformalne stosunki. Jak mówią, choćby wszyscy we Włoszech byli Bułgarami, istnieją etniczne rozgraniczenia i „wszyscy *Rudari* w regionie Emilia Romania się znają”. Rozmówcy z Forli

Wesele *Rudarów* w Forlì, Włochy (fot. S. Zahova, 2010)

i Ceseny wskazują, że *Rudari* w tej prowincji pochodzą głównie z bułgarskich rejonów: szumeńskiego, płowdiwskiego, starozagorskiego, a kilka rodzin z warneńskiego; następnie uogólniają, że „etnicznie tu są i Bułgarzy, i »Nieckarze«” ze wszystkich tych regionów. Według nich: „Wielu Nieckarzy z warneńskiego wybiera południowe Włochy, ponieważ tam mentalność jest bliska bułgarskiej i trudno się odnajdują na północy, chociaż wynagrodzenia są większe, a praca – łżejsza”.

Wszystkie rodziny z grupy *Rudari* podkreślają, że śluby odbywają się przede wszystkim w ramach grupy i są nawet przypadki, kiedy poprzez jakiegoś krewnego, zamiast o pochodzenie, pyta się o odpowiednią dziewczynę, którą „wezmą do Włoch”, żeby się przyzwyczaiła do chłopaka z grupy. Wyjątki nie są dobrze widziane. Jako takie wskazuje się tylko śluby dziewcząt z Włochami. Moje spotkanie z informatorami w Cesenie odbyło się

dokładnie na tydzień przed ślubem młodego mężczyzny z *Rudari* z okręgu warneńskiego, z etniczną Bułgarką z płowdiwskiego. Ślub został zawarty w rumuńskiej cerkwi w Cesenie, a przyjęcie zorganizowano we włoskiej restauracji. Włoskie było również menu, ponieważ na ślub przybyło wielu Włochów, którzy preferują własne jedzenie. Oczywiście bułgarskie pochodzenie etniczne synowej i całej jej rodziny, która też od lat żyje i pracuje na tej samej fermie, w której pracują *Rudari*, nie było dla nich istotne. Upierali się, że ich synowa jest z tej samej cygańskiej grupy, pomimo, że nikt z jej rodziny nie uznaje romskiej tożsamości, ani nie mówi w języku grupy: „Ona jest z płowdiwskiego, a tam Nieckarze i Bułgarzy nie istnieli oddzielnie, ale zawsze żyli razem, Bułgarzy narodzili się razem z Nieckarzami. Tam Nieckarze nie mówią po »nieckarsku«. Tak czy inaczej ona jest Nieckarką”.

Rudari nie uważają, żeby istniała pokrewna im grupa z Rumunii lub innego państwa, podkreślają natomiast, że nie mogą porozumieć się z Rumunami po „nieckarsku”, używają zatem włoskiego. Zaznaczają, że ich etnokulturowe tradycje są chrześcijańskie i bułgarskie, że zachowują tradycje kupowania jagnięcia na Dzień św. Jerzego i chcieliby zarzynać prosię na Boże Narodzenie, ale Włosi nie mają prosiąt, które sprzedawałoby się na Boże Narodzenie. Mówią, że niemal wszystko zbliża ich do etnicznych Bułgarów, z czego można wnioskować, że „Nieckarze różnią się od Bułgarów tylko przez język i trochę przez kolor skóry, że są trochę czarniejsi”.

Rozpatrywane grupy cygańskie na obczyźnie (również we Włoszech), podobnie jak pozostałe wspólnoty etniczne z Bułgarii, charakteryzują się bułgarską tożsamością narodową i identyfikują się z Bułgarią jako krajem rodzinnym. Tożsamość narodowa łączy wszystkich bułgarskich obywateli i nie występuje między nimi podział ze względu na pochodzenie etniczne. Nawet w miejscach, gdzie byli jednymi z pierwszych, którzy się osiedlali, Cyganie stają się koordynatorami i inicjatorami narodowych zebrań, czczenia narodowych świąt i aranżowania świątecznych obchodów (jak np. w Rzymie i Forli). Zarówno etniczni Bułgarzy, jak i przedstawiciele innych etnicznych grup oświadczają: „Tutaj my wszyscy jesteśmy Bułgarami”, „Tu jesteśmy z Bułgarami” (bułgarscy Turcy i Cyganie), a etniczni Bułgarzy objaśniają, że we Włoszech „Oni [Cyganie – *przyp. aut.*] są Bułgarami”. Np. kobieta *Rudari*, zwanych przez okoliczną bułgarską ludność Nieckarzami, opowiada: „W Bułgarii na wsi mówimy po »nieckarsku«, ale tu jesteśmy Bułgarami”. Rozgraniczenie postawy narodowej, charakterystycznej dla wszystkich bułgarskich obywateli, wyraża się albo w opozycji wobec pozostałych wschodnioeuropejskich imigrantów zarobkowych – na pierwszym miejscu Rumunów, Ukraińców, Albańczyków; albo poprzez antonim: „my Bułgarzy” – „oni Włosi”. W ten sposób Cyganie stają się częścią wyobrazo-

nej wspólnoty²⁹ Bułgarów we Włoszech. Bułgarscy Cyganie również uważają, że bułgarską tożsamość narodową należy podtrzymywać za sprawą tradycji (pojmowanej głównie jako praktykowanie bułgarskich świąt). Należy pokazać Włochom np. bułgarską kuchnię, ponieważ cenią sobie oni jedzenie i dla nich dobre spotkanie związane jest z dobrym jedzeniem. We Włoszech bułgarskie sieci organizują „obchody narodowe” z aktywnym uczestnictwem bułgarskich Cyganów (jako muzyków, przy przygotowaniu posiłków, w przygotowaniu tańców folklorystycznych). Odbywa się to przy następujących okazjach: noworoczna kolacja, Dzień Wyzwolenia Bułgarii (3 marca), Międzynarodowy Dzień Kobiet (8 marca). W Rzymie, Cesenie, Modenie i Turynie świętuje się 24 maja jako Dzień Piśmiennictwa Słowiańskiego i Kultury. W Rzymie Stowarzyszenie Kulturalne „Bułgaria” organizuje świąteczne zebrania w restauracji, z okazji Wielkanocy i Bożego Narodzenia, do czego angażowana jest duża część wspólnoty *Kalajdzii*. W miejscach, gdzie żyje mniej obywateli bułgarskich i brak jest sieci lub stowarzyszenia, które by organizowało uroczystości narodowe, Bułgarzy z własnej inicjatywy zbierają się w wolne dni lub przy takich okazjach, jak np. Nowy Rok; są to uroczystości, postrzegane jako „bułgarskie kolacje narodowe”. Obowiązkowym składnikiem świętowania jest jedzenie, bułgarska muzyka i tańce, przy podkreślaniu wagi symboli narodowych, takich jak flaga i hymn. Poza tradycyjną szopską sałatką podaje się np. kotlety wieprzowe, aby wyrazić lekceważenie w stosunku do typowej dla Włochów skłonności do *pasty*. Muzyka, którą się odtwarza czy też gra na żywo podczas zgromadzeń, określana jest przez wszystkich jako „bułgarska” – różnego rodzaju bułgarskie *choro* i *kju-czeci*. Według obu grup nie ma świąt, które tu świętowałiby tylko Cyganie, a wszystkie święta charakterystyczne dla Cyganów, są częścią bułgarskiej tradycji narodowej.

Cyganie z obu grup wyrażają solidarność z bułgarską wspólnotą przez pomoc przy szukaniu pracy i mieszkania, jak i poprzez uczestnictwo w akcjach wzajemnej pomocy. W październiku 2010 r. Stowarzyszenie Kulturalne „Bułgaria” zbierało dary na kremację bułgarskiej kobiety, zmarłej poprzedniego dnia. Organizacja zajmowała się dziesięcioma podobnymi przypadkami w ciągu pięciu lat. *Rudari* z Forli uczestniczyli też w zbiorach pieniędzy na przewóz trumny do Bułgarii. Bułgarska wspólnota we Włoszech wyraża solidarność i z narodem, i z narodowymi problemami Bułgarii – z aktywnym uczestnictwem Bułgarów i Romów z widyńskiego zorganizowane zostało spotkanie w 2005 r. w centrum Rzymu na znak solidarności z bułgarskimi pielęgniarzami w Libii³⁰, a z powodu trzęsienia ziemi

²⁹ B. Anderson, *Imagined Communities*, London/New York 2006, s. 163.

³⁰ Chodzi o tzw. proces bułgarskich pielęgniarzek w Libii. Rozpoczął się w 1999 r., kiedy

w Bułgarii w maju 2012 r. odbyła się zbiórka środków, które zostały wysłane jako pomoc poszkodowanym.

W stosunku do innych wspólnot narodowych, Cyganie, jak i pozostali bułgarscy obywatele, odróżniają się od Włochów, którzy uważani są za ograniczonych, ponieważ dokonują rzeczy w określony i ustalony sposób. Takim przykładem może być sposób przygotowywania i serwowania jedzenia czy „reguły” picia kawy i wymogi dziennego menu. Charakterystyczne dla Włochów opowieści o jedzeniu i żywieniu się, jako sposobie dobrego spędzania czasu, robią na informatorach duże wrażenie, ponieważ „żadnemu Bułgarowi nie przyjdzie na myśl, żeby opowiadać, co jadł”. Cyganie uważają również, że Włosi z południa są bardziej bliscy bułgarskiej mentalności i podobnie, jak „my, Bułgarzy”, utrzymują rodzinę, robią zapasy na zimę, przyjmują i odprowadzają gości oraz w rozmaitych zachowaniach przejawiają szacunek. Jako imigrancka wspólnota, w narodowym aspekcie bułgarscy obywatele porównują się z pozostałymi przybyszami ze Wschodniej Europy – na pierwszym miejscu Rumunami i Ukraińcami, ale i z Albańczykami. Ich wszystkich Bułgarzy uważają za konkurencję w poszukiwaniu pracy, jednocześnie postrzegając ich jako liczne i zgodne wspólnoty – „jak jedna rodzina”, solidarne i o wiele lepiej zorganizowane niż Bułgarzy.

5. WNIOSKI

Rodzaje migracji, sposoby urządzania się oraz strategie działania przedstawicieli osiadłych grup cygańskich, takich jak *Kalajdzija* z północno-zachodniej Bułgarii, czy też koczujących do lat 50. *Rudari*, całościowo nie różnią się od tych, które dotyczą obywateli bułgarskich. Analizując drogę łańcuchowej migracji i istniejących sieci społecznych u bułgarskich obywateli, *Rudari* migrują do krajów, które jawią się jako popularne dla tamtejszej ludności; obierane kierunki łączą się z kierunkami aktualnymi dla wszystkich ekonomicznych migrantów z Bułgarii, a w niektórych przypadkach Cyganie są pierwszymi obywatelami bułgarskimi w określonych miejscach docelowych. Wśród nich obserwuje się również „zarobkową strategię typu *gurbet*”,

pięć, pracujących w Libii bułgarskich pielęgniarek i palestyński lekarz zostali aresztowani i oskarżeni o szereg uchybień, z których najcięższe to zarażenie kilkuset dzieci wirusem HIV w szpitalu dziecięcym w Bengazi. Medycy zostali osądzeni przez kilka sądowych instytucji w Libii, a rozpoczęta akcja dyplomatyczna z uczestnictwem zachodnioeuropejskich państw skończyła się porozumieniem stron i ekstradycją personelu medycznego do Bułgarii w 2007 r. W 2005 i 2006 r. w Bułgarii przeprowadzono szereg społecznych kampanii medycznych, zorientowanych na pomoc dla pielęgniarek, a zorganizowany przez Stowarzyszenie Kulturalne „Bułgaria” mityng był znakiem solidarności społeczności narodowej.

polegającą na tym, że rodzina pozostaje w Bułgarii i oszczędza na dostatnie życie w kraju, lecz wciąż jeszcze bardziej popularne jest dążenie do stałej migracji i zamieszkania we Włoszech.

Bez straty w poczuciu przynależności do grupy, życie na migracji prowadzi do transformacji, polegających np. na używaniu zmienionej nazwy grupy w nowym kontekście. Wśród widyńskich *Kalajdzija*, którzy nie ukrywają swojej etnicznej przynależności (np. kiedy nazywają się Bułgarami), można zaobserwować częstsze używanie określenia „widyńscy Romowie”, „Romowie” lub „bułgarscy Romowie”. Wśród *Rudari* obserwuje się przedstawianie grupy egzonymem, używanym przez okoliczną ludność – Nieckarze/*Kopanari*. Wśród grup migrujących widać wysoki stopień tożsamości narodowej, wyrażanej poprzez identyfikację z Bułgarią, aktywne uczestnictwo we wspólnotowych świętach wszystkich bułgarskich obywateli, udział w odnowionych, folklorystycznych/ludowych tańcach świątecznych, które stanowią część „narodowego kanonu”, solidarność z bułgarskimi obywatelami oraz uczestnictwo w sieciach społecznych o fundamencie narodowym. Jednocześnie grupy te chronią swoją etniczną tożsamość, wyrażoną rozgraniczeniem od innych grup, podtrzymywaniem związków w grupie (zwłaszcza dążeniem endogamicznych małżeństw) oraz podkreślaniem etnokulturalnych charakterystyk, specyficznych tylko dla danej grupy. Oto dlaczego w kontekście migracji do Włoch bułgarscy obywatele tworzą granice nie na poziomie etnicznego (bez straty znaczenia dla etnicznej tożsamości lub wykluczając istnienie związków między członkami jednej etnicznej wspólnoty), ale narodowego wyznacznika.

Thum. Edyta Tkaczyk

LITERATURA:

- AKIM V., *Ciganite w istorijata na Rumynija*, Sofija 2002.
- AMBROSINI M., ABBATECOLA E., *Reti di relazione e percorsi di inserimento lavorativo degli stranieri: l'imprenditorialità egiziana a Milano* [w:] A. COLOMBO, G. SCIORTINO (red.), *Stranieri in Italia. Assimilati ed esclusi*, Bologna 2002, s. 195–224.
- ANDERSON B., *Imagined Communities*, London/New York 2006.
- BOYD M. *Family and personal networks in international migration: Recent developments and new agendas*, „International Migration Review”, 1989, nr 3, s. 638–70.
- CARITAS, *Dossier immigrazione*, Roma 2002.

- COLOMBO A., SCIORTINO G. (red), *Stranieri in Italia. Assimilati ed esclusi*, Bologna 2004.
- COLOMBO A., SCIORTINO G., *Italian immigration: the origins, nature and evolution of Italy's migratory systems*, „Journal of Modern Italian Studies”, 2004, nr 1, s. 49-70.
- CONNOR W., *Nation-Building or Nation-Destroying?* [w:] W. CONNOR (red.), *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton 1994.
- CROWE D., *A History of the Gypsies in Eastern Europe and Russia*, New York 1994.
- EROLOVA Y., *Labour migrations of the Bulgarian Roma in Poland (A case study on Roma from Balchik)* [w:] N. SIGONA (red.), *Proceedings of International Conference „Romani Mobilities in Europe: Multidisciplinary Perspectives”*, Oxford 2010; <http://romanimobilities.wordpress.com/2010/01/29/romani-mobilities-in-europe-conference-proceedings-final-version/>.
- EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER, *Campland. Racial segregation of Roma in Italy*, Budapest 2000.
- FONDAZIONE PER LE INIZIATIVE E LO STUDIO SULLA MULTIETNICITÀ, *Eleventh Italian report on migrations*, Milano 2005.
- FRASER A., *The Rom migrations*, „Journal of the Gypsy Lore Society”, 1992, ser. 5, nr 2, s. 131-143.
- GACHTER A., *The ambiguities of emigration: Bulgaria since 1988*, „International Migration Papers”, nr 39, Geneva 2002.
- KING R., ANDALL J., *The geography and economic sociology of recent immigration to Italy*, „Modern Italy”, 1999, nr 2, s. 135-58.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Les migrations tsiganes de Bulgarie et Roumanie (histoire et temps modernes)*, „Balkanologie”, 2008, t. 9, s. 1-2.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Etnonimy a profesjonimy. Grupy Cyganów na Balkanach*, „Studia Romologica”, 2009, nr 2, s. 177-198.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Gypsies (Roma) in Bulgaria*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien 1997.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Gypsies in the Ottoman Empire*, Hatfield 2001.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Gypsy Slavery in Wallachia and Moldavia* [w:] T. KAMUSELLA, K. JASKULOWSKI (red.), *Nationalisms Today*, Oxford 2009, s. 89-124.
- MARUSHIAKOVA E., POPOV V., *Patterns of Roma Transborder Mobilities (Past and Present)* [w:] T. DIMITROVA, TH. KAHL (red.), *Migration from and towards Bulgaria*, Berlin 2012 [w druku].
- MASSEY D. S., ARANGO J., GRAEME H. i in., *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of Millennium*, Oxford 1998.
- MINTCHEV V., BOSHNAKOV V., KALTCHIEV Y., GOEV V., *External migration from Bulgaria at the beginning of the XXI century: Estimates of potential emigrants' attitudes and profile*, „Economic Thought Yearbook”, t. 19, Sofia 2004.

- NATALE M., STROZZA S., *Gli immigrati stranieri in Italia. Quanti sono, chi sono, come vivono?*, Bari 1997.
- PICKER G., *Welcome 'in'. Left-wing Tuscany and Romani migrants (1987–2007)*, „Journal of Modern Italian Studies”, 2011, nr 6, s. 607–620.
- POROS M. V., *A social networks approach to migrant mobilization in Southern Europe*, „American Behavioral Scientist”, 2004, nr 11, s. 1611–1626.
- PUGLIESE E., *L'Italia tra migrazioni internazionali e migrazioni interne*, Bologna 2002.
- REYNERI E., *Immigrants in a segmented and often undeclared labour market*, „Journal of Italian Modern Studies”, 2004, nr 1, s. 71–93.
- SCIORTINO G., *Planning in the dark. The evolution of the Italian system of immigration control* [w:] G. BROCHMANN, T. HAMMAR (red.), *Mechanisms of Immigration Control*, Oxford 1999, s. 233–260.
- SIGONA N., *The governance of Romani people in Italy: discourse, policy and practice*, „Journal of Modern Italian Studies”, 2011, nr 5, s. 590–606.
- SIKIMIĆ B. (red.), *Banjaši na Balkanu. Identitet etničke zajednice*, Beograd 2005.
- SLAVKOVA M., *Challenging Boundaries: Contemporary Migratory Patterns of Bulgarian Rudari* [w:] E. ANASTASOVA, M. KÕIVA (red.), *Balkan and Baltic States in United Europe: Histories, Religions, and Cultures*, Sofia 2010, s. 188–197.
- SLAVKOVA M., *Beying Gypsy in Europe. The case of Bulgarian Roma workers in Spain*, „Balkanologie”, 2008, t. 11, s. 1–2.
- SLAVKOVA M., *Ciganite ewangelisti w Bylgarija*, Sofija 2007.
- ZAHOVA S., *Informal and Formal Networks of Bulgarians in Italy and their Impact on the Migrants' Social Life* [w:] T. DIMITROVA, TH. KAHL (red.), *Migration from and towards Bulgaria*, Berlin 2012.

Sofiya Zahova

**MIGRÀCIA VAŠ-I BUTI ANDA DUJ CIGANÏTKA GRÛPE
AND-O BUXLEDËR KONTËKSTO E BULGARIAQËRE GAŽENQËRE
MIGRACIAQËRO AND-I ITALIA**

E Bulgariaqëre cigànà si kotor-e ekonomikone migracienqëro katar-i Bulgaria and-e EU/qëre thema pal-o b. 1989. Varekana si jone maškär anglunenöe, save durön e Bulgariaöär aj thanärdön sar butärne anda jekh them, jekh kotorthem, jekh diz. O artiklo sikavel šeral sär duj grupe gele and-i Italia kaj te ròden buti: Roma Kalajžie (katar-o Vidin and-i utarigutni Bulgaria) aj gaze Rudärà (katar-e Varnaqëre gava and-i disörigutni Bulgaria). O procëso lenqëre migraciaqëro aj laqëre reperküsie si analizuime and-i komparàcia maskär-o duj grupe thaj vi and-o generàlo kontëksto e migraciaqëro katar-i Bulgaria. Šaj dikhas jekh zorali themutni identitëta maškär-o grupe and-i migràcia. Keren identifikàcia e Bulgariaça thaj giren and-o drakhinà save phànden khetane sa e Bulgariaqëre themutnen avrial e themesöär. Pe javër rig o duj grupe dikären pumari identitëta zorali, and-o kontràsto javëre grupençar, len sàma p-i andrutni komunikàcia thaj zumaven te àchon and-i endogamìa.

Sofiya Zahova

**LABOUR MIGRATIONS OF TWO GYPSY GROUPS IN THE CONTEXT
OF BULGARIAN CITIZENS' MIGRATIONS IN ITALY**

The Bulgarian Gypsies are part of the economically motivated migrations from Bulgaria toward countries of the EU after 1989. In some cases they are even among the first Bulgarian citizens settled as labour migrants in a state, region of city. The article focuses on the process of labour migration and realization in Italy characteristic for members of two Gypsy groups from Bulgaria – Kalajdzii (from Vidin, Northwest Bulgaria) and Rudari (from Varna region, Northeast Bulgaria). The process of migration and its effects are revealed in comparison for the two groups as well as in the general context of the labour migrations from Bulgaria. A high degree of national identity is observed among the groups in migration. It is expressed by identification with Bulgaria and participation in networks that unite all migrants with Bulgarian citizenship. At the same time the groups keep their group ethnic identity by distinction from the other groups, maintaining of contacts within the group and endeavor to observe endogamy.